

ІІ АНЯЦЦЕ СТАНДАРТНАГА І НЕСТАНДАРТНАГА Ё АЎТАРСКИМ ТЭКСТЕ

Як вядома, у адпаведнасці са стылістычнай дыферэнцыяцыяй мовы ў розных сферах яе функцыянавання існуюць даволі рэзкія адрозненні ў суадносінах стэрэатыпазнага і творчага кампанентаў маўлення. Адэкватная лінгвістычная кваліфікацыя ненаарматыўных / нестандартных з'яў немагчыма без уліку камунікатыўных умоў іх узнікнення. Так, навуковыя, афіцыйна-справавыя тэксты, а таксама інфармацыйна-хранікальныя і афіцыйна-дакументальныя жанры публіцыстыкі вылучаюцца строгаю норм і «сухасцю» выкладання зместу. У сувязі з гэтым і ступенню стандартызаванасці гэтых стыляў і жанраў адступленне ад моўнага стандарту ў іх разглядаецца

¹ Казлоўскі, М. Галасы разбуджаных птушак / М. Казлоўскі. – Мінск, 2006. – С. 146.

² Ліст У. В. Гніламёдава да В. Грынкевіча, Мінск 7.07.2000, у хатнім архіве аўтара.

³ Ліст Г. Фалькоўскага да Я. Александровіча (Н. Іздзюк), 17.06.1983, у хатнім архіве аўтара.

⁴ Танк, М. Танк, М. Збор твораў : у 12 т. / М. Танк / НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2006–2012. – Т. 12. – С. 118. Шкада, што пры лісце не змешчаны каментарыі адносна асобы С. Грынкевіча і яго сітуацыі, але гэты недахоп дазволіў напісанне гэтага тэксту.

⁵ Мікуліч, М. Максім Танк..., с. 319.

Калі стандартная сінтаксічная спалучальнасць выступае вынікам рэалізацыі лексічнай валентнасці слова ці запаўнення сферы дзеяння лексемы і супадае з семантычнымі чаканнямі чытача, то многія нестандартныя сінтаксічныя адзінкі вызначаны парушэннем лексіка-семантычных норм спалучальнасці: яны ствараюцца шляхам запаўнення сістэмных сінтаксічных мадэлей нехарактэрным для іх лексічным матэрыялам. У выніку парушаюцца традыцыйныя сэнсавыя сувязі, зрушваюцца межы семантычных класаў і ажыццяўляецца перапамеркаванне сем: Як боль, / Як радасць, / Чысціня / Няўмольна праступае (Р. Барадулін) – няўмольна праступае замест няўхільна, выразна праступае; Нашы Евы грызучь не яблыкі, а кансервы, *кансервы каханья, паззіі, музыкі* (В. Вітка) – грызучь кансервы замест ядуць, ужываюць кансервы. Некаторыя спалучэнні адзначаны адступленнем не толькі ад лексіка-семантычных, але і ад марфалага-сінтаксічных норм. Нестандартнае спалучэнне з папярэдняга кантэксту кансервы каханья, паззіі, музыкі перадае генітыўную метафару, але назоўнік кансервы звычайна не пашыраецца субстантывамі са значэннем ‘рэчыва, з якога складаюцца кансервы’ (параўн.: мясныя, рыбныя кансервы, але **кансервы мяса, рыбы*; у выпадку кансервы Аршанскага камбіната генітыў мае ўжо іншае значэнне – ‘вытворца’) (падрабязней пра тыпалогію нестандартнай спалучальнасці гл. у: [3, с. 82–111]).

У беларускай лінгвістыцы побач з разгледжаным шырокім разуменнем нестандартных спалучэнняў як індывідуальных, нехарактэрных для узусу канструкцый, якія ўяўляюць сабой якое-небудзь адхіленне ад вербальных мадэлей, норм словаўжывання прадстаўлена і вузкая разуменне стандартных і нестандартных спалучэнняў. Так, В. І. Рагаўцоў пры даследаванні сродкаў выражэння камічнага ў беларускай драматургіі трактуе стандартныя спалучэнні як гатовыя адзінкі (словы, выразы) рознага паходжання – штампы, канцылярызмы, клішэ і пад., напрыклад: у галіне планавання; мабілізуем сілы, сродкі і магчымасці; выходзяць са строю і інш. [8, с. 90], а нестандартныя – як вынік пераўтварэння структуры адпаведных стандартных спалучэнняў (Начальства глядзіць у перспектыву, *мы...* глядзім у тэлевізар. – А. Петрашкевіч) [8, с. 94].

Паводле ж меркавання аўтараў «Стилистического энциклопедического словаря», стандарт вызначаецца нейтральнасцю і толькі страта гэтай уласцівасці пераўтварае яго ў штамп [11, с. 400]. Згодна з такім пунктам погляду, значна пашыраецца як кола стандартных спалучэнняў, паколькі яно ўключае ўсе нейтральныя сінтагматычныя адзінкі, так і кола нестандартных спалучэнняў, арыентаваных адпаведна не толькі на штампы, клішэ і пад., а на любую нейтральную (немаркіраваную) канструкцыю.

У адрозненне ад паняцця аказіянальнае слова – лексічная адзінка, што захавала прыналежнасць да пэўнага аўтара і кантэксту (зуброўна – П. Панчанка, істабій – У. Мазго, нядзеліца – К. Камейша), намінацыя нестандартная лексіка адрозніваецца ў першую чаргу не функцыянальна-стылістычны, а сацыяльна-функцыянальны аспект яе аналізу, бо пад гэтую намінацыю падпадаюць не толькі і не столькі індывідуальна-аўтарскія лексемы, а пласт слэнгавых, жаргонных, вульгарных, абсцэнных і інш. пазалітаратурных слоў¹: дзяк (дзякі) ‘дзякуй’; канцык ‘жыццят’; аўтаспын ‘язда на спадарожных аўтамабілях’ (калька з рус. автостоп); джэбац ‘працаваць’ (ад англ. *to job* ‘працаваць’); канэкціцца ‘злучацца, аб’ядноўвацца ў вядуальнай прасторы’ (ад англ. *to connect* ‘аб’ядноўваць, злучаць’); лол ‘чалавек, які адрозніваецца ад іншых недарэчнымі паводзінамі і найчасцей выклікае смех навакольных’ (ад англ. абрэвіятуры LOL – *Laughing out loud* ‘вельмі гучна рагатаць’) [10].

¹ У беларускай навуковай літаратуры тэрмін нестандартная лексіка прадстаўлена не вельмі шырока ў параўнанні, скажам, з англамоўнай традыцыяй (гл., напрыклад, [4; 7, с. 123]).

Падобныя лексемы, уведзеныя ў мастацкі / публіцыстычны тэкст, кваліфікуюцца як нестандартныя (нелітаратурныя), незалежна ад камунікатыўнай нагрукі, якія яны тут нясуць. Тыповай іх роляй з’яўляецца індывідуалізацыя мовы герояў або маркіраванне пераходу аўтарскага апавядання да няўласна-простай мовы пісьменніка: Дзяўчына выслухала яго [сантаэхніка], а потым у паўзе прапанавала: – Я з сёмага паверха... вы зойдзеце, і я адразу напішу вам заяўку, ну, калі без яе вам жыццё не ў кайф (Ю. Станкевіч «Бесапагам»); Хіба калі Валера вып’е, расслабіцца, адкрые душу ў сяброўскай размове з сабур’эльнікамі, і то ўсё ламаючы галаву: хто перад ім – сябра ці стукач... (В. Быкаў «Труба»).

У выпадках жа, калі слэнгавыя, жаргонныя і інш. словы ў творы не (проста) імітуюць моўныя паводзіны дзеючых асоб, але ўцягваюцца ў гульню слоў, можна гаварыць пра нестандартнасць і самой лексікі, і яе словаўжывання. Напрыклад, І. Ласкоў пры апісанні пачынальнікаў Поўначы так абыгрывае жаргонную лексіку: «*Жалезна* – значыла на тым жа сарэне / «На яць», / «На пяць» / *І нават* «на пяцьсот» («... Даждзы, даждзы, на поўначы дажджы») [9, с. 126]. У такіх выпадках аналіз функцыянавання дадзеных слоў ажыццяўляецца адразу ў функцыянальна-сацыяльным (адзначаецца месца лексемы ў сістэме агульнааказіянальных моўных сродкаў і ступень іх набліжэння да ‘голы’ і функцыянальна-стылістычным аспекце (выяўляецца механізм стварэння слоўнай гульні).

Падчас кароткага агляду праяўленняў моўнай нестандартнасці ў аўтарскіх тэкстах мы а звярталі толькі асобныя бакі дадзенага пытання. Па-за нашай увагай аказаліся, напрыклад, цікавыя і яшчэ недастаткова вывучаныя з’явы марфалагічнай нестандартнасці – абыгрыванне ў беларускім маўленні выяўленчага патэнцыялу грамам роду і ліку назоўнікаў, часу і трывання дзеясловаў, асобы займеннікаў і інш. Праведзены аналіз паказаў, што ў аснове вылучэння стандартнасці vs. нестандартнасці лексічнага і сінтаксічнага тыпу могуць быць пакладзены розныя крытэрыі, акрамя таго, нават адзінааспектны разгляд стандартных і нестандартных ўтварэнняў не выключае адрозненняў у шырыні і характары запаўнення разглядаемых паняццяў. Гэта сведчыць, з аднаго боку, пра шматмернасць апісанага феномена, а з іншага – пра неўніфікаванасць тэрміналогіі дадзенай галіны ведаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-ое изд., стер. – М. : Совет. энцикл., 1969. – 608 с.
2. Бабенко, Л. Г. Оказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ : учеб. пособие / Л. Г. Бабенко. – Калининград : Калинингр. ун-т, 1997. – 83 с.
3. Голубева, В. К. Сінкрэтызм і нестандартная сінтагматыка прыслёўяў у паэтычным тэксце (на матэрыяле беларускай і рускай паэзіі) : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01; 10.02.02 / В. К. Голубева. – Мінск, 2017. – 235 с.
4. Ломтева, Т. А. Нестандартная лексіка в коммуникативно-прагматическом аспекте: на материале языка романов С. Кинга : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Т. А. Ломтева ; Ставроп. гос. ун-т. – Ставрополь, 2005. – 22 с.
5. Мустайоки, А. Разновидности русского языка: анализ и классификация / А. Мустайоки. – Вопросы языкознания. – 2013. – № 5. – С. 3–27.
6. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка ; под общ. ред. Б. А. Серебренникова. – М. : Наука, 1970. – 604 с.
7. Прокутина, Е. В. Английские заимствования в нестандартной лексике современного русского языка: структурно-словообразовательный аспект : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Е. В. Прокутина ; Тобол. гос. соц.-пед. академия. – Челябинск, 2010. – 23 с.

8. Рагаўцоў, В. І. Стандартныя адзінкі і іх роля ў стварэнні камічнага эфекту ў беларускай драматургіі / В. І. Рагаўцоў // Рэспубліканскія Купалаўскія пытанні : матэрыялы Рэсп. навук. канф., Гродна, 24 кастр. 2001 г. / Гродз. дзярж. ун-т, пад ред. У. І. Каялы, І. Я. Лепешава. – Гродна, 2001. – С. 90–95.
9. Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах : дапам. / В. Рагойша. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2001. – 384 с.
10. Слоўнік моладзевага слэнгу [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://anatolv.narod.ru/index/0-7>. – Дата доступу: 10.08.2011.
11. Стилистический энциклопедический словарь русского языка ; под ред. М. Н. Кожинной ; редкол.: Е. А. Баженова, М. П. Котюков, А. П. Сковородников. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.